

Маленький мудрець Омар (дитинство Омара Хайяма)

Наталія та Олександр Шевченко

ФІЛОСОФ У КОЛИСЦІ

Схід сонця в Нішапурі, що на околиці великої провінції Хорасан, на півночі Ірану, завжди прекрасний. На обрії розливається багряне море, і перший яскравий промінчик хитрувато визирає з-за небокряю, немовби цікавлячись — а чи вдасться розбудити кого-небудь? Чи всі вже давно прокинулися? Потім сонце підводиться вже сміливіше, і довгі тіні веж, мечетей і мінаретів починають коротшати, боязко ховаючись за будинками. Світло з червоного обертається на вогняне, помаранчеве, відтак на щире золото, а потім усе розчиняється у звичній сліпучості галасливого східного дня...

Вісімнадцятого травня тисяча сорок восьмого року народження світанку теж було невимовно гарним. Та сонячний промінець, вкотре споглядаючи здаля, виявив, що цього ранку одночасно зі світанком народилася дитина.

А саме — Гіяс-ад-Дін Абу-л-Фатх Омар Хайям ібн— Ібрагім аль-Нішапурі, що у перекладі означало: Плече Віри Батько Завойовника Омар Ібрагімович Палаточник із Нішапуру. Ось. Відразу й не вимовиш... Тому ми зватимемо його просто — Омар Хайям.

Саме цього моменту так довго і нетерпляче чекав його батько Ібрагім. Останні кілька днів він навіть їсти перестав, та й заснути вдалося лише на кілька годин... Бо вже втретє його дружина мала народжувати, і він ніяк не міг приборкати хвилювання. Невже і третя дитина народиться мертвою? Ні, хіба може всемогутній Аллах таке допустити? Бачить Небо, ревною працею та праведним життям Ібрагім заслужив право бути батьком!

І небо почуло його молитви. Пологи пройшли вдало — кохана дружина подарувала йому сина, живого й здорового. Побачивши немовля, Ібрагім не втримався й заплакав від щастя. Син! Нарешті він має спадкоємця!

А хлопчик, якого нагородили таким довжелезним ім'ям, навіть кричати не став, як інші діти. Він лише замислено роззирнувся навколо і кілька разів багатозначно хмикнув. Мабуть, вже тоді зауважив для себе, наскільки складна та цікава штука — навколишній світ...

Ну, справжній тобі філософ у колисці!

ТИСЯЧІ ПИТАНЬ

Від самого народження маленького Омара не полишала цікавість буквально до всього. Вона неначе була йому рідною сестричкою. Хлопчик зростав, — і допитливість росла разом із ним. Кожну річ навколо себе Омар обов'язково мусив помацати,

понюхати, скуштувати на смак, якщо це можливо; якщо ж ні — тоді він просто дивився на неї та думав.

Ось із неба падає рясний дощ, і Омар міг годину простояти під ним, вслухаючись у заколисуючий шурхіт краплин у листі дерев і будуючи гіпотези, наприклад: яким чином вода могла потрапити на небеса, щоб потім вилитися на землю... аж поки мама силоміць не затягувала його додому сушитися біля вогнища. Коли ішов сніг, хлопчик мчав надвір ловити сніжинки, а потім досліджував кожну, милувався її чудернацькими формами та розмірковував про те, чому всі вони різняться між собою, чому падають так повільно... і так швидко тануть у долонях, перетворюючись на маленькі прозорі краплинки?

Усе Омарове дитинство складалося із запитань та пошуку відповідей на них.

"Чому сонце сходить на сході, а ховається на заході?"

"Як тримаються на небі хмари?"

"А зірки як тримаються? І куди вони зникають удень? Обсипаються, чи що?"

"Чому місяць нагадує чиєсь лице?"

"Змії — це безногі ящірки?"

"Для чого верблюдам горби? Щоби на них було зручніше сидіти погоничам?"

"Скільки піщинок у пустелі?"

"Чому взимку холодно, а влітку спекотно?"

"Куди дме вітер?"

"Чому птахи вміють літати, а люди — ні?"

"Чи є хтось живий там, на небі?"

Більшість цих запитань адресувалася татові, який інколи просто не знав, що відповісти допитливому синові. "Звідки мені знати, як хмари тримаються на небі?" — зізнавався Ібрагім своїй дружині, спантеличено розводячи руками. — "Мені таке й на думку не спадало ніколи! Адже мене з дитинства повчали, що у світі все саме так, а не інакше, бо цього хоче Аллах. Він наш Творець, і Йому видніше, що і як. Хіба ми можемо досягнути задум Творця? Я кажу про це Омару, та нашому хлопчику такого пояснення замало! Уявляєш? Він хоче знати напевно, що і як. Замість того, щоб допомагати мені у майстерні, хлопчина цілими днями тільки те й робить, що сипле запитаннями. Здається, скоро він стане розумнішим за нас обох".

"То й нехай, — відповідала дружина. — Якщо Омар захоче навчатися, не перешкоджай йому, Ібрагіме. У нас вистачить грошей, щоб знайти йому вчителів. Наш син не такий, як ми, і нехай він сам знайде свій шлях..."

Але інколи Омар утомлювався шукати відповіді. Тоді він безцільно блукав у садочку, що належав Хайямам, і просто відчував навколишній світ — насолоджувався свіжістю листя на деревах, прохолодою води в арику, приємністю легкого вітерцю, красою вранішнього та вечірнього сонця. І тоді слова у його голові неначе самі собою починали складатися у вірші. Хоча Омар досі навіть не знав, що таке вірш, але вже збагнув, що римувати слова дуже цікаво та захопливо.

Він навіть і не здогадувався, що його вірші проживуть тисячу років...

"ХАЙ ЖИВЕ ЖИТТЯ!"

Що більше дізнавався Омар про навколишній світ (а дізнавався він практично щодня, бо дуже швидко вивчився читати й писати, тож скоро увесь свій вільний час проводив за книжками, які він приносив із ринку або бібліотеки), то виразніше він розумів, що найціннішим явищем у Всесвіті є життя. Не тільки людське, а будь-яке. Звичайні люди чомусь завжди цінували тільки своє власне існування, але хлопчик поступово навчився любити й поважати все живе навколо себе. Будь-яка найменша тваринка, комашка чи рослинка викликали в нього справжнє захоплення. Адже життя — це диво, а його поява — таємниця, недосяжна людському розумінню...

Одного разу на вулиці Омар побачив кількох хлопчаків, які знущалися з маленької ящірки — вони прив'язали їй до лапки довгу мотузку і по черзі смикали за неї. Бідоласна ящірка намагалася втекти, проте їй це не вдавалося, а хлопчаки реготали з її спроб. Омарові це зовсім не сподобалося. Він рішуче підійшов до компанії, не злякавшись навіть того, що всі хлопці були старші за нього.

— Що ви робите? — спитав Омар в того, що саме тягнув за мотузку, і був схожий на ватажка гурту. Той здивовано озирнувся.

— Не бачиш, чи що? — пхикнув він, презирливо роздивившись малого. — Ми вполювали бридку потвору і бавимося. Тепер буде знати, як плутатися під ногами.

— Негайно припиніть! — наказав Омар. — їй боляче, невже не бачите?!

Інші хлопчаки, почувши це, спочатку здивовано презирнулися, а потім пихато розсміялися. Той, що тримав мотузку, нахилився і грубо штовхнув Хайяма у груди.

— Ану, йди звідси, бо зараз і тебе за ногу прив'яжемо. Теж мені, розумник знайшовся.

Та Омар нікуди не збирався йти. З лютим криком він раптом кинувся на ватажка. Попри те, що Омар Хайям був худорлявим і нижчим на зріст, він, скориставшись несподіванкою, легко звалив хлопця з ніг, сипонув йому в очі піском і вирвав із руки мотузку. Решта ватаги, не очікуючи такого раптового й лютого нападу, кинулися навтьоки, перелякано лементуючи: "Божевільний! Божевільний!" А хлопчика раптом хтось схопив за плече. То виявився батько Хайяма, Ібрагім.

— Що це ти робиш, Омаре? — грізно спитав він сина. — Що тут коїться?

Замість відповіді Омар простягнув до тата долоні, де сиділа врятована ящірка, яка, втім, більше чомусь і не намагалася втекти. Хлопчик відв'язав мотузку від її лапки й опустив тваринку на землю. Лише тоді ящірка, зиркнувши востаннє на свого рятівника, дременула геть.

— Ти що, розпочав бійку через ящірку? — здивувався батько і замислено погладив свою довгу бороду. — Я нічого не розумію...

— Життя потрібно берегти й захищати, тату, — сказав у відповідь Омар. — Хай живе...

Це стало його девізом. І не дивно — бо навіть ім'я "Омар" у перекладі означало "життя"...

ОМАР І ТАЄМНИЧИЙ ПОДОРОЖНІЙ

У сім років Омар дивував усіх навколо своїм зовсім недитячим розумом. У той час, коли інші дітлахи думали хіба що про розваги, він уже будував власні теорії про походження світу та сенс людського життя. Найкращими його друзями стали книжки світочів науки, в яких він шукав відповіді на те, чого ще не міг зрозуміти самотужки.

Крім того, Омар мав надзвичайну пам'ять. Він міг із точністю до слова переповісти випадково почуту розмову або вірш. У вісім років хлопчик вразив геть усіх. Виявляється, він якимось чином вивчив напам'ять Коран, велику священну книгу мусульман, і міг на чісь прохання процитувати будь-яку її частину. Батьки Хайяма не вірили власним очам та вухам. Адже зовсім небагато вчених мужів могли похвалитися такими здібностями. Одним із них був великий Авіценна. Батьки не прагнули стримати потяг Омара до знань, а навпаки, вирішили його підтримати. Тому Ібрагім, який заробляв на життя, виготовляючи намети для

всього міста (саме він виготовив той велетенський полотняний тент над ринковою площею!), поставив собі за мету будь-якою ціною дати синові найкращу освіту.

Місто Нішапур у ті часи було справжньою столицею науки — сюди сходилися вчені з усього арабського світу, щоб обмінятися досвідом та відкриттями, а також знайти собі учнів. "Алмаз потребує шліфування, а людина — знань", — здавна казали тут. Тому тато Ібрагім досить швидко знайшов синові хороших учителів, і Омар ще глибше занурився в різноманітні науки, жадібно всотуючи нові знання. У десять років він вивчав арабську мову, займався математикою та астрономією і досягнув великих успіхів у кожній із цих дисциплін. Однак далеко не все в житті може пояснити наука. В Омара досі було багато запитань про навколишній світ, і, хоч він перечитав майже всю Нішапурську бібліотеку, з кожним роком цих запитань тільки більшало, і мабуть, не кожен мудрець зміг би йому дати відповіді на них.

Якось Омар сидів на великому камені біля домівки Хайямів і, як завжди, розмірковував над загадками життя. Аж раптом побачив, що по дорозі йде сивий старець у довгих сірих шатах. Іде дуже повільно, ледве ноги переставляє, і на кожному кроці спирається на сучкуватий ціпок. Усе свідчило про те, що мандрівник ішов здалеку.

Порівнявшись з Омаром, старець помітив хлопчика і раптом зупинився.

— Хлопче, чи не винесеш ти мені хоч краплину води? — прохрипів він. — Я весь день на ногах, а горло моє пересохло ще опівдні. Дуже хочеться пити.

— Так, звичайно! — Омар з готовністю підхопився, побіг у дім і за хвилину виніс кухоль води. Подорожній тим часом присів на камінь перепочити.

— Дякую, хлопче, — він прийняв із рук Омара кухоль і зробив кілька великих ковтків. — Скажи-но мені, а про що це ти так глибоко замислився, сидячи тут? Чому не розважаєшся з однолітками?

— Ніколи мені розважатися, — відмахнувся Омар. — А думав я про запитання, які б поставив Богу, якби зустрів Його. Та тільки навряд чи це станеться... Він десь там, нагорі, а я тут...

— Он як, — широко здивувався старець. — Ну чому ж "навіть". Якщо це так для тебе важливо, то можеш переказати свої питання мені, а я потім передам Йому, як зустріну.

— Ви зустрінете Бога? — тепер уже прийшла черга Омара дивуватися. Подорожній знизав плечима.

— Цілком можливо. А, може, на деякі запитання і сам зможу тобі відповісти. Кажі, що тебе бентежить?

І Омар тут-таки засипав старого такою кількістю запитань, що той аж рота відкрив від здивування.

"У чому сенс людського життя?"

"Чому часто буває так, що погані люди живуть у багатстві, а хороші — в злиднях?"

"Чому великий мудрець живе не довше за невігласа?"

"Чому існує смерть, якщо священні книги кажуть, що людина досконала?"

"Чому Бог не подарує всім безсмертя?"

"Чому..."

Побачивши, що старець сміється, Омар увірвав свій потік запитань, і здивувався — хіба він сказав щось потішне?

— Оце так хлопчик! — похитав головою подорожній. — Впевнений, що тепер Аллаху буде над чим подумати! А ти подумай ось над чим: хіба життя дається людині не для того, щоби вона могла сама знайти відповіді на всі ці питання? Ти ще зовсім маленький, хоча й не по роках розумний. Але зрозумій — не можна знати все на світі у десять років. У тебе ще все попереду, тож живи, здобувай знання... та донось їх до інших. Бо, як кажуть люди, — "яка користь від світильника, якщо він накритий горщиком?" Саме той, хто щедро ділиться мудрістю з людьми, є справжнім мудрецем, і в цьому його призначення. Тож використовуй свій розум задля людей. А Бог дасть відповіді на твої питання, якщо до того часу ти не знайдеш їх сам. Хай тобі щастить, Омаре.

Подорожній звівся на ноги і неквапливо рушив собі геть, а хлопчик лишився сидіти й розмірковувати над словами цієї дивної людини. І зрозумів, що старий каже правду. Він ще маленький, щоби дізнатися про все одразу. "Отже, буду рости, старанно вчитися і стану мудрішим за придворних філософів самого шаха! — вирішив він. — Тоді й прийдуть жадані відповіді..."

І тут Омара як громом ударило — а звідки це старий мандрівник дізнався його ім'я? Адже хлопчик його не називав! Хайям озирнувся, але нікого не побачив — вулиця була порожньою. Подорожній зник, неначе його й не було.

Та порада, яку він дав маленькому Хайяму, закарбувалась у його пам'яті...

ШКІЛЬНІ РОКИ ХАЙЯМА

Через два роки після зустрічі з таємничим старцем Омар став учнем Нішапурського медресе — мусульманської середньої школи. Усвідомлюючи цінність життя, він вирішив навчитися лікувати людей, як великий Авіценна, щоб допомагати нужденним. Тому, окрім математики, астрономії та філософії, він почав вивчати також і

медицину. Дуже скоро за успішністю Хайям обійшов інших учнів, а наставники в один голос казали, що він обов'язково стане видатним ученим.

Омар раніше за інших опанував усю шкільну програму, а тому з учня швидко перетворився на мустамлі — помічника вчителів. А у вільний час складав вірші — рубаї, у яких виливав свої глибокі почуття до світу. Тепер поезія виходила в нього набагато краще, ніж у дитинстві, бо науку віршування також викладали у Нішапурському медресе.

Із бузкової хмари на зелень рівнин

Цілий день снігом сиплеться білий жасмин.

Наливаю подібну до лілії чашу

Чистим полум'ям ружі — найкращим із вин...

Чи варто казати, що Омар Хайям блискуче завершив навчання і отримав відзнаку за старанність? Чутки про молодого філософа, який може позмагатися з найкращими сучасними мислителями, швидко облетіла невелике містечко. Юному випускнику пророчили долю видатного вченого, та Хайям ще й сам не вирішив, ким саме він збирається стати — лікарем, астрономом, філософом, математиком чи поетом... а, може, усіма одночасно? Згодом Омар почав писати свої перші наукові книги, зустрічався з іншими, більш досвідченими науковцями і разом із ними проводив дослідження, та раптом...

У Нішапурі спалахнула епідемія невідомої хвороби, і забрала спочатку батька Омара Хайяма, а потім і його матір. Для юнака це було страшним ударом. Навіть його лікарські здібності не допомогли перемогти недугу рідних людей... Як же йому бути лікарем та цілювати інших, якщо він не зміг врятувати власних маму й тата?

Омар був єдиною дитиною в сім'ї Хайямів, і тепер залишився сам-самісінький, а жити самому в батьківському будинку було важко й боляче. Тому хлопець зважився і прийняв тяжке, однак важливе рішення — продав будинок та батькову майстерню з виготовлення наметів, а сам поїхав із Нішапуру, подалі від спогадів.

Хайям вирушив у величне місто Самарканд.

СПІВЕЦЬ ЛЮБОВІ ТА ЖИТТЯ

Відтоді й почалися його подорожі світами — тепер він ніде не затримувався надовго.

Прибувши в Самарканд, він вирішив продовжити навчання і влаштувався учнем в один із місцевих медресе, але після кількох виступів перед викладачами так вразив їх своєю обізнаністю, що сам став учителем. Як і радив йому той таємничий старець, віднині Хайям ніс свої знання іншим людям.

Провівши у Самарканді чотири роки, він вирушив далі, в Бухару, де працював у книгосховищі. Це місто стало його домівкою ще на кілька років. Тут Омар написав низку великих книг із математики, а також у співавторстві з іншими вченими розробив сонячний календар.

Слава про величезну мудрість Омара Хайяма з Нішапуру завжди летіла попереду

нього. Хоч куди приходив Хайям, скрізь він був жаданим гостем. Омар ніс світло знань по всьому Сходу і ділився ним з усіма охочими. Колишній залюблений у життя хлопчик перетворився на вченого мужа й одного з видатних просвітителів свого часу...

Нарешті, Омара запросили до двору султана Малік— шаха, де він став духовним наставником владики. Хайямів досвід та глибокі пізнання в науках так вразили правителя, що той призначив його керівником придворної обсерваторії, однієї з найбільших на ті часи. Тут Омар досхочу вивчав зірки та планети, писав книги з астрономії, проводив наукові дослідження та заглиблювався у філософські роздуми. І, звісно, складав прекрасні вірші — рубаї...

Але ніщо не вічне. Старий султан помер, і Омару довелося знову вирушати в мандрівку незвіданими землями. І в часи радощів та смутку, злигоднів та гараздів любов до життя невідступно супроводжувала його. І він ділився нею з людьми так само, як ділився своїм розумом. Удари долі не зламали його життєлюбства й оптимізму. "Приймайте життя таким, яке воно є", — повчав він. "Цінуюте його, бо іншого не маєте. Цінуюте й любіть, бо життя і любов — це найпрекрасніше, що є у Всесвіті..."

Своєю великою мудрістю Омар Хайям, філософ, поет й романтик зі Сходу, й досі наснажує нас через свої надзвичайно проникливі вірші:

Серед інших речей споконвічна — любов,

В пісні юності першим є слово — любов.

Необізнаний в світі любові, біда ко,

Знай, основа всього існування-любов...

Історія людини в історії людства

Омар Хайям — видатний персидський поет, вчений-астроном, астролог, фізик, математик, філософ.

Народився майже тисячу років тому, 18 травня 1048 року в місті Нішапур, Іран. Від народження мав прекрасну пам'ять та потяг до навчання-у вісім років дослівно знав Коран. Отримав прекрасну освіту і кваліфікацію лікаря, але не став зупинятися на досягнутому. Хайям глибоко вивчав математику, астрономію. Разом із кількома іншими вченими розробив календар, точніший за Григоріанський. Був духовним наставником самого Султана Малік-шаха, але після його смерті вирушив блукати по світу.

В наші дні Омара Хайяма знають передусім завдяки його чотиривіршам-рубаям, сповненим філософської глибини та влучного гумору, у яких оспівувалися радощі життя та ставилися одвічні питання про сенс буття. Твори його не втратили своєї актуальності навіть зараз, через тисячоліття. І нині, за рішенням ЮНЕСКО, кожного року, у травні, відзначається день пам'яті Омара Хайяма...